

ГЕНДЕРНА ОСВІТА У СИСТЕМІ ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

Стаття посвячена вопросу внедрения гендерного образования в профессиональную подготовку студентов и предлагает вариант спецкурса по теории литературы.

The article is devoted to the task of providing of gender education in the professional training of students. The author gives his program the genders' course of theory literature.

Гендерна рівність - один з головних факторів розвитку демократичної держави і формування громадянського суспільства. Упровадження гендерної рівності в реальне життя забезпечується добре сформованою гендерною освітою в навчальних закладах. Тим місцем, у якому формується менталітет і цінності особистості, є освітні установи (школи й університети). Становлення політики гендерної освіти, її змісту і форм для освітніх установ України сьогодні особливо важливе й актуальне, з огляду на факт існування гендерного дисбалансу практично у всіх сферах громадського життя.

У даний час вже існують перші здобутки аналізу вітчизняної гендерної педагогіки з опорою на теорію соціальної конструкції гендеру і теорію гендерних систем. Одним з важливих завдань теоретичних досліджень сьогодні можна вважати розгляд і визначення базових понять, пов'язаних із самою гендерною педагогікою, гендерним виміром в освіті, іншими термінами. У цілому можна

сказати, що під *гендерною освітою* розуміють: 1) процес засвоєння гендерних знань, гендерне навчання (освіченість); 2) сукупність гендерних знань, отриманих у результаті гендерного навчання [1,27]. У широкому тлумаченні гендерна освіта - це не лише “засвоєння знань”, а також “формування менталітету, який забезпечує поведінку, що базується на принципах рівних прав та можливостей”[2]. Наявність різночитання не тільки вимагає вироблення єдиного визначення, але і позначення типових параметрів його вимірювання.

Намагаючись визначитися у сутності гендерної освіти, сучасні науковці виділяють у ній декілька етапів, які можна “звузити” до трьох: 1) підвищення чутливості (усвідомлення гендерних стереотипів, ролей); 2) аналіз (виявлення статевої специфіки діяльності людини у різних сферах суспільного та приватного життя); 3) “планування” (коли в практичній діяльності людина зважає на об’єктивне існування суспільної та культурної диференціації за статевими ознаками). Тобто “гендерна освіта” як процес проходить стадії: сприймання, осмислення та практичного застосування здобутих знань.

Виходячи з актуальності гендерної проблематики у вітчизняній освітній системі, автор публікації пропонує свій варіант інтеграції гендерних знань у практику вузівської підготовки студентів-філологів. Курс розроблений відповідно до діючого навчального плану університету як спецкурс з теорії літератури для студентів 5 курсу факультету іноземних мов. При розробці враховувалася специфіка майбутньої професійної діяльності студентів – педагогічна спрямованість освіти.

Курс розрахований на 36 годин. У структурі курсу – лекції (20 г.), семінарські заняття (16 г.), виконання конкретних практичних завдань дослідницького характеру. Лекційна форма припускає включення елементів дискусії, семінарські заняття побудовані на обговоренні літературознавчих статей з гендерної проблематики, літературних першоджерел та інших матеріалів проблемного

характеру. Самостійна робота студентів полягає в опрацюванні рекомендованих статей та спробах самостійного використання студентами гендерного підходу у літературознавчому аналізі.

Форма підсумкової атестації – залік. Для складання заліку студент повинен пройти співбесіду з літературних текстів та відповісти на залікове питання. Залікова робота припускає участь слухачів курсу в конкурсі творчих робіт, а також у написанні реферату з гендерної тематики. При розробці курсу були використані аналогічні навчальні програми.

Назва спецкурсу:

«Гендерний напрямок у літературознавстві: теоретико-методологічні основи та практика інтерпретацій»

Навчальний курс ставив своєю метою познайомити студентів філологічних спеціальностей (педуніверситету) з основами гендерних знань; формувати в них егалітарне мислення з метою пом'якшення гендерної асиметрії в суспільстві; сприяти вихованню у студентів гендерної чуттєвості; допомогти майбутнім учителям опанувати навичками використання гендерного аналізу під час вивчення літературознавчих дисциплін.

У рамках курсу вирішувались **завдання:**

- ознайомити студентів із проблемами і перспективами гендерних досліджень в Україні;
- розкрити слухачам поняття й терміни гендерної теорії, познайомити з найважливішими проблемами застосування гендерного підходу у суспільно-гуманітарних науках;
- розглянути процес формування гендерних стереотипів у світовій культурі та їхнє відображення у літературних творах;
- обговорити основи гендерного літературознавства;
- представити варіативні методики використання гендерного знання у літературознавстві;
- сформувати в студентів навички використання основ гендерних знань у майбутній професійній діяльності;

- сприяти подоланню в слухачів гендерних стереотипів та формуванню в них гендерної культури.

Розділ 1. Теоретико-методологічні основи гендерних досліджень

Соціокультурна специфіка наукової категорії «гендер» та її суспільне значення. Загальна характеристика сучасного суспільно-політичного розвитку, визначення актуальності в ньому гендерної проблематики. Феміністичний рух як політична сила. Провідні напрямки сучасного фемінізму: ліберальний (поміrkований) (Мері Вулстонкрафт); соціалістичний (та марксистський) (Джуліет Мітчелл, Енн Оклі); радикальний (Емма Голдман, Шуламїт Файрстоун). Поняття “гендер” та науковий контекст його виникнення. Диференціація понять “стать” і “гендер”. “Гендер” як “соціокультурний аналог статевого (біологічного) диморфізму” [О.Кісь]. Сутність «гендерного підходу» (його історично виправдане виникнення; еволюція від феміністських і жіночих досліджень). Гендерні дослідження: їхній зв'язок з феміністськими і жіночими дослідженнями. Відмінність гендерних досліджень від феміністських і жіночих.

Дослідження гендерної проблематики на Україні. Сучасний стан вітчизняного суспільного розвитку. Жіноча проблематика в українському суспільстві. Розвиток вітчизняного фемінізму. Жіночий рух на Україні на початку ХІХ – ХХ ст. (Олена Пчілка, Н.Кобринська, Л.Українка, О.Кобилянська, Л.Яновська). Домінуючі напрямки розробки гендерної проблематики у вітчизняній науці. Вітчизняні наукові центри, що проводять гендерні дослідження (Київський Центр Гендерних Студій, Харківській Центр Гендерних Досліджень, Львівський Науково-дослідний Центр “Жінка і суспільство”, Одеський Науковий Жіночий Центр та ін.). Перспективи гендерології в Україні. Проблеми інтеграції гендерних досліджень у вітчизняну систему освіти. Дія “прихованого навчального плану” (О.Ярська-Смірнова) у навчально-виховному процесі та шляхи інституалізації гендерного знання у педагогіці.

Методологічні основи гендерних досліджень. Філософські, соціальні, економічні, політичні, історичні та ін. аспекти висвітлення гендерної проблематики. Міждисциплінарність наукових розробок з гендерних питань. Поняття про соціокультурне конструювання гендерної системи (гендерні ролі; гендерна ідентифікація; гендерні стереотипи).

Головні положення гендерної методології у історичній послідовності їхнього формування:

- критика андроцентризму наукової думки (критика авторитарного дискурсу філософії, “аналіз двозначності, зосередженість на амбівалентності, пошук N-ного прихованого значення в кожному терміні” [М.Богачевська]);
- дослідження різних форм вияву “жіночого досвіду” (“жіночої компоненти” [О.Кісь]) в усіх сферах життя;
- вивчення способів культурного конструювання “жіночості”, аналіз структури сім’ї та статевого поділу у праці (вивчення механізмів утворення гендеру);
- аналіз культурно-символічної функції фемінності та маскуліності;
- врахування “багатоваріантного впливу статі на будь-які об’єкти досліджень” у межах соціальних та гуманітарних дисциплін [О.Кісь].

Феміністична критика культури. Патріархальна основа становлення, розвитку та функціонування культури (сутність і специфіка виявлення статевої дихотомії в мистецтві). Мистецтво (література) як провідник гендерних стереотипів. Історико-культурні моделі статевого співвідношення.

Теми феміністської критики мистецтва:

- “Чоловіче домінування в історії мистецтва” [А.Усманова];
- Досвід художньої рецепції жіночої творчості (“стратифікація мистецтва”);

- Практика візуальної репрезентації жінки, у тому числі “жіночого тіла” та жіночої сексуальності (критичні роздуми Ю.Кристевої, Д.Батлер, Л.Іригарей);
- Виявлення “жіночого погляду” у мистецтві;
- Форми “присутності” жінки (жіночих образів) у мистецтві; відмова від “іконографічності” жінки та необхідність заміни “жіночих образів” уявою про “жінку як позначаюче у ідеологізованому дискурсі” (Г.Поллок);
- Соціально-культурні образи жіночості / фемінності і мужності/маскулінності в історичній перспективі.

“Ре-конструктивні” та “де-конструктивні” [А.Усманова] методики дослідження жіночих образів у мистецтві. Французькі теоретики (Л.Іригарей, Ю.Кристева, Е.Стиксу).

Завдання феміністичної критики:

- перегляд традиційних форм жіночої репрезентації у мистецтві;
- вивчення засобів відтворення в мистецтві нових образів фемінності (і маскулінності), конструювання гендеру на прикладі формування жіночої та чоловічої суб’єктивності.

Розділ 2. “Проблемне коло” гендерного літературознавства (методологічні засади та інтерпретаційна практика)

«Академічне» літературознавство та «гендерні студії». Історико-культурна зумовленість постановки проблеми. Доцільність введення гендерного аспекту до «академічного» літературознавства: сутність наукових дискусій, погляди зарубіжних та вітчизняних науковців. Виникнення феміністського літературознавства та етапи світового розвитку гендерного літературознавства. Напрямки та концепції. Перші спроби феміністського аналізу літературного тексту (В.Вулф, К.Міле). В.Вулф про розповідну літературу, місце і значення жіночого досвіду в літературі; умови плідної творчої діяльності жінок. Аналіз транзитивності (Халідея) як спосіб реконструкції світогляду героїв. Використання методики Халідея у феміністській критиці (роботи Д.Бертон, С.Мілз). Психоаналітична та

постмодерністська концепції «жіночості» (Барт, Деріда, Жижек, Лакан та ін.). Деконструктивізм як стратегія читання та аналізу літературного твору. Реконструкція історії літератури, альтернативне трактування класичних творів, новий термінологічний апарат, інтерпретаційні стратегії (вивчення “жіночого погляду”, “жіночого досвіду”). Літературна критика – від поняття «жіночих образів» (соціологічна парадигма фемінності) до проблеми статевої репрезентації у літературному творі. “Гінокритика” [Елейн Шовалтер] – “виявлення дискримінаційних практик щодо жінки як індивідуальності з метою перегляду цінностей патріархальної культури”. Літературно-художній досвід та деструктивна практика інтерпретацій. Головні завдання гендерного літературознавства: репрезентація жіночої творчості, реконструкція гендерних стереотипів інтерпретації літературних творів (переважно їх образної системи), виявлення та аналітичне вивчення формально-змістовних компонентів “жіночої прози”; дослідження специфіки “жіночої мови” на рівні “тексту” («жіноче письмо» – у лінгвістичному та психоаналітичному аспектах); вивчення своєрідності вияву жіночої сексуальності в літературних творах (у лінгвістичному та психоаналітичному аспектах); визначення своєрідності «жіночого погляду» у жанрі автобіографії.

«Жіноча література» чи «література для жінок».

Проблематичність однозначного визначення термінологічного апарату. Дискусія серед науковців та літераторів про доцільність відокремлення «жіночої літератури». Теоретична проблема “жіночої суб’єктивності”. Проблеми та пошуки теоретичних засад: критика концепцій «жіночого авторства» і «жіночого досвіду» у літературі. Спроби жанрового визначення «жіночої літератури», її тематики та художньо-естетичної своєрідності. «Канонізовані компоненти» поетики (сюжет, дійові особи, головні герої, розвиток дії та її розв’язка, характер конфлікту) та стереотипні репрезентації фемінності й маскулінності у “жіночих” жанрах: “жіночий любовний

роман”, “жіночий детектив”, “дамський роман” (“чоловічий роман”) та ін.

Поняття «жіночого читання» (основні положення теорії та її критика). Жіноча література та література “масова”. Жіноча література на книжковому ринку (тематичні групи, автори). Відтворення гендерних стереотипів (та їхньої “еволюції” під тиском феміністичних ідей) у масовій літературі.

Тематика «жіночої прози» (все, що становить побут жінки), а також “історично табуйована” проблематика (вагітність, клімакс, сексуальне насильство, пологи, гвалт тощо) [Г.Улюра]. Типи жіночої прози [Н.Фатєєва]: інтелектуальна, “котра прагне пізнати основи буття; глибина її підтексту ґрунтується на інтертекстуальних паралелях, що формують метарозповідь”; побутоворозповідна, “драматизм якої лежить у складностях сучасного життя; вони завжди глибоко психологічні, хоча розрізняються своєю тональністю — сентиментальною, іронічною чи трагічною”; еротико-модерністська, “у якій мовна й інтелектуальна гра проєктуються в еротичну сферу”; Love-stories і дешеві бульварні серії романів, “композиційним стрижнем яких служать окультні уявлення про світ і сучасні «плітки»”.

Форми «жіночої присутності» у літературному творі. Загальний погляд на “місце” жінки у класичній світовій літературі. Жіночі образи у літературі, їхня підпорядкованість нормам домінуючої (патріархальної) культури. Засоби утворення жіночих образів у літературі (дійові характеристики, портретні описи, емоційна оцінка, сексуальність та сімейна функціональність). Класична літературна критика про жіночі образи та їхню функцію у літературному творі. Жіночі літературні типи (архетипи). Міфологізовані образи: амазонки, Велика Блудниця, Непорочна Діва, Велика Зла Мати, Софія та ін. Провідні жіночі архетипи: мати, дівчина, жінка (вдова), блудниця, відьма та ін. Соціальні модифікації культурних архетипів в історії світової літератури. Сучасна деструктивна критика гендерних стереотипів традиційної інтерпретації.

Жінки – автори. Проблема репрезентації творчості в історії світової та вітчизняної культури. Рецепція жіночої творчості в літературній критиці (минуле та сучасність). Жінка – як муза чоловіка-творця. Жіноче «вторгнення» у «чоловічий світ» (М.Лотман): рушійні сили та закономірності художнього самоусвідомлення. Ідейно-тематичний та жанровий розвиток. Сучасний стан вітчизняної «жіночої» літератури. Ідея жіночої автономності і її розкриття в художніх творах: пошук героїнями свого справжнього “я”, самовизначення і самореалізація “фіктивного” чи “справжнього” жіночого образу. Репрезентація жінки як автономної, тобто самостійної і самовизначеної особистості. Розкриття жіночої індивідуальності, пошуки героїнями самоідентичності. Специфіка чоловічих персонажів як носіїв стереотипного клишованого мислення і, як наслідок, неможливість діалогу між статями.

«Жіночий текст» у ліриці та прозі. Мовні особливості жіночої прози. Проблема «жіночої мови». Художня специфіка вияву жіночої суб’єктивності. Прорив “жіночого мовчання”. Поняття “фемінний” стиль письма за Жаком Дерридом “як певний спосіб відношення до реальності, а саме децентрацію культурних стереотипів, котра здійснюється насамперед в жіночих текстуальних практиках, які покликані розмити “домінування чоловічого способу мислення в культурі” [Г.Улюра]. Феміністські дослідження у мовознавстві: вивчення співвідношення мови текстів з екстратекстовими політичними процесами. Мова як ключовий інструмент критичного літературного аналізу. Теорія фоказизації і її застосування у феміністській стилістиці. Аналіз на рівні слова, фрази, речення, тексту. Гендерні аспекти у літературному аналізі творів різних жанрів. Основне визначення і основна задача жіночого письма – децентралізація системи традиційних позначень. Розгляд теорією жіночого письма “лінгвістичної концепції розбіжностей (поряд з біологічною, психоаналітичною і культурною), на котрій і базується те, що прийнято називати

гендерною лінгвістикою чи лінгвістичною гендерологією” [Г.Улюра].

Жіноча проза – як соціокультурний феномен, “що полягає в створенні жінками-письменницями текстів, котрі мають на меті передати специфічне жіноче світосприйняття і жіночі практики” [Г.Улюра]. «Жінка сама по собі» [О.Забужко] як об’єкт жіночої прози . Біографічність “жіночих” текстів. Проблема вільної реалізації особистості, пристосування під традиційні схеми поведінки. Специфіка опозиції “я-і-інші”.

Гендерне літературознавство на Україні. Феміністичні тенденції в українській культурі (Л.Українка, О.Кобилянська, М.Рудницька). Доробок вітчизняних дослідників: С.Павличко, О.Забужко, Н.Зборовська, В.Агеєва, Т.Гундорова, Г.Улюра та ін. “Гендерне літературознавство спрямоване на вивчення соціальних і культурних конфігурацій жіночого і чоловічого, різних форм сексуальності в літературних текстах” [Н.Зборовська]. Гендерні практики вітчизняного літературознавства (за зб. “Гендер і культура”, Київ, 2001 та матеріалами Київського міського семінару із Гендерної лінгвістики 2003 – 2004рр.): репрезентація жіночої творчості; деконструкція традиційної інтерпретації; “десакралізація” традиційних жіночих образів (В.Агеєва); гендерний аналіз творчості письменників – чоловіків та ін.

Стаття вміщує лише опис змісту спецкурсу, на сьогодні завершена апробація, та ще залишається питання узагальнення його результатів, які потребують ретельного аналізу.

Література

1. Хрисанова С.Ф. Словарь гендерных терминов. - Х.: САБО-ЛТД, 2002.- 100 с.
2. Маградзе Г. Политика гендерного образования и уполномоченное образование
[//http://www.bilimdon.uz/library/docs/p132-russian.zip](http://www.bilimdon.uz/library/docs/p132-russian.zip)